

לא תהא תורה כשתי תורות: בהתנגשות בין מנהג אבות למנהג המקום - מה עדיף?

מאת: משה צוריאל

ברוך הטוב והמטיב שזכינו כעת, בראשית צמיחת גאולתנו, לניצנים ראשונים של קבוץ גלויותנו. "ממזרה אביא זרעך וממערב אקבצך, אומר לצפון: 'תני', ולתימן: 'אל תכלאי!' הביאי בניך מרחוק, ובנותיך מקצה הארץ!" (ישעיהו מ"ג, ה'). אמנם עם כל הברכה שבכך, אין אחדות בעמנו. התאספו הגופות, ולא התאספו הלבבות. שינויי ארחות החיים של כל עדה ועדה לפי מוצאה בחו"ל, ואופיה המיוחד והנבדל של כל עדה הוקפאו והשתמרו בקפדנות קיצונית. וכהערתו של הגר"ח וולוז'ין: "מפירוד המנהג נעשה פירוד לבבות" ("כתר ראש", קטע ל"ז). בעת קריאת התורה בבית הכנסת, אלו עומדים - ואלו יושבים (אלו חושבים את חבריהם למזלזלים בקדושת המצוה: ואלו חושבים את חבריהם כ"פטור מן הדבר ועושהו הנקרא הדיוט"). אלו אוכלים "מצה שרויה" בפסח. ועמיתיהם נמנעים מלאכול שום מאכל בבתיהם (דבר שהוא בניגוד גמור למאמר חז"ל במס' חגיגה (דף כ"ו, ע"א): "ובשעת הַרְגָל (נאמנים) אף על התרומה" מטעם: "כאיש אחד חברים"). כלומר, דוקא בעת הרגל צריכה להיות התחברות הלבבות, ו"גדולה לגימה שמקרכת את הלבבות" (סנהדרין קג, ב). אם אין בעובדה זו של ההימנעות מן אכילה בבית חברים חשש איסור דאורייתא או דרבנן, אלא בגלל מנהג בעלמא - יצא שכרו בהפסדו, בניכור וביצירת חיץ בין יהודים.

הבעיה היא לא רק פסיכולוגית-ציבורית, אלא גם הלכתית ממש. עלול להיות שיש בכך חשש "לא תתגודדו", כדברי הרמב"ם (הל' עכו"ם, פ"ב הל' י"ד): "ובכלל אזהרה זו, שלא יהיו שני בתי דינים בעיר אחת, זה נוהג כמנהג זה, וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות, שנאמר: 'לא תתגודדו' - לא תעשו אגודות אגודות".

הרב משה צוריאל למד בתחילה בישיבת תורה ודעת (ברוקלין) ואח"כ בישיבת נר ישראל (בולטימור). הוא שימש ברבנות בעיירה בדלוור ובשנת תשי"ח עלה לא"י, שם נהיה משגיח רוחני בישיבת שעלבים למשך 18 שנה. היום הוא גר בבני ברק ומלמד בישיבת ראשון לציון וכן בישיבת תורת החיים. הרב צוריאל הוא תלמידם של הדיין הרב שמואל דביר ולמד קבלה אצל הרב שריה דבליצקי, ולמד בחברותא עם משגיח ישיבת פוניבז' הרב חיים פרידלנדר. במשך השנים הוא חיבר כשלושים ספרים, עיקרם במוסר וביאור לאגדות חז"ל, ביניהם "לקט פירושי אגדה" (ארבעה כרכים) וכן "לקט מהגיוני התורה" (שני כרכים). בנוסף, הרב ההדיר כשנים עשרה ספרי קבלה, עם מבואות, מאות הערות ומפתחות ענינים, ביניהם יש לציין "לקט מפתחות לספרי סוד". וכן חיבר ליקוטים וביאורים לספריהם של כעשרה מגדולי ישראל ("אוצרות").

ורבות התלונן על כך המהרש"ל (בהקדמתו ל"ים של שלמה" על בבא קמא): "... והתורה לא נעשתה כשתי תורות, אלא כתר"ג תורות - מרוב רבוי ה(מ)חלוקות. וכל אחד בונה במה לעצמו... ומכריע כלפי כף זכותו.... הספרדי אומר: 'לעולם צדקו דברי המחברים, אם הוא (=הם) מן הספרדים'... הספרדי - כספרדים, הצרפתי - כצרפתים, וכל אחד בורר את שלו, עם ועם כלשונו, וסובר: 'התורה ירושה היא למשפחות, ולא זו הדרך ולא זו העיר...".

מקור המהרש"ל לתוקף התקפתו על פירודי ספרי הפסיקה בישראל (אשר פסקו לפי מוצאי עדה וקהל של כל פוסק כשלעצמו) הוא בגמרא בבא מציעא (נח, ב). כאשר חז"ל נידו את ר' אליעזר: "ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: 'כמדומה אני שאין זה אלא בשביל ר' אליעזר בן הורקנוס'. עמד על רגליו ואמר: 'רבש"ע! גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי (הנידוי), ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל'".

וכן כתב הרמח"ל ב"מסילת ישרים" (סוף פרק כ'), בענין הטעם שחלקו חז"ל בחריפות כה גדולה על רבי טרפון, שהחמיר בבית שמאי. "וזה, שענין מחלוקת בית שמאי ובית הלל היה ענין כבוד לישראל, מפני המחלוקת הגדולה שרבתה ביניהם, וסוף סוף נגמר שהלכה כבית הלל לעולם. הנה קיומה של תורה, שגמר דין זה ישאר בכל תוקף לעד ולעולמי עולמם ולא יחלש בשום פנים, שלא תעשה תורה חס וחלילה כשתי תורות!"

יתירה מזאת: הבעיה איננה רק הלכתית, אלא היא גם בעיה השקפתית, פנימית-סודית, השייכת ליסודות אמונתנו. כאשר נוהגים כולם מנהג אחד, מצביע הדבר על אמונה באל יחיד. אומר המהר"ל: "כי השי"ת הוא יחיד בעולם, איך לא יהיה לו בעולם אומה יחידה, כמו הוא יחיד? 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ' (שמואל-ב, ז, כ"ג) שיש להם התורה, ובשביל זה הם עם אחד, ולא כמו שאר גוים שאין להם תורה מן השמים שהיא תורה אחת, רק יש להם דת נימוסית, בעלת פנים הרבה. ועל ידי התורה 'תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם' (במדבר ט"ו, ט"ז), ישראל הם עם אחד". (נצח ישראל, עמ' ס"א).

מקור לדבריו נמצא במדרש תנחומא (לפרשת קורח, קטע ה'): "בדרכי הגוים יש נימוסים הרבה, ואין כולם מתקבצין בבית אחד, ואנו אין לנו אלא ה' אחד ותורה אחת, ומשפט אחד, ומזבח אחד, וכהן גדול אחד, ובית המקדש אחד". וכן אומר המהר"ל "ולכך השי"ת מֵאָחַד ישראל עד שהם עם אחד, כמו שאנו אומרים בתפילת מנחה של שבת: 'אתה אחד ושמך אחד, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'. " (נצח ישראל, עמ' קסה)

החשיבות באחדות העם עוברת כחוט השני בכתבי המהר"ל: "ישראל שהם מעידים על השי"י שהוא אחד, כי ישראל הם עם אחד בארץ. ומאחר שישראל גוי אחד בארץ, הם מעידים על הקב"ה שהוא אחד. ובאיזה צד מעידים על השי"ת שהוא אחד? כי ישראל הם עם אחד בארץ". ("דרוש לשבת הגדול", נדפס בסוף "הגדה של פסח", עמ' קצ"ז). ועוד כתב מהר"ל: "ולכן כתיב: 'ויחן שם ישראל' (שמות י"ט, ב') בלשון יחיד, כי כאשר הם חוטאים - הם רבים ומחולקים, זה בכה וזה בכה, אבל כשחוזרים בתשובה - יש לכולם לב אחד לאל אחד".

ועוד כתב: "מה שכתוב בלשון יחיד ("ויחן") הוא שכאשר באו לקבל התורה שהיא אחת בהחלט, מוכרח שיהיו גם הם באחדות. וכן בשביל עם אחד, ניתנה להם התורה שהיא אחת, כאשר ראינו שפותחת ב(אות) אל"ף: 'אנכי ה' אלוהיך' (שמות כ', ב')- להורות כי היא אחת" (דרוש על התורה, נדפס בסוף "באר הגולה", עמ' כו). אנו נוסיף: כידוע א' שהיא האות הראשונה באלף-בית מסמלת אחדות וראשוניות. ועוד: א' במילוי הוא אלף, בגימטריא: $111 = קי"א$. ק' (100) הוא המספר הראשון במאות; י' (10) - המספר הראשון בעשרות; א' (1) הוא המספר הראשון ביחידות.

המהר"ל חוזר ומתמצת רעיון זה: "...והוא שכתוב 'ויחן שם ישראל' - בלשון יחיד, שאי אפשר לישראל לקבל התורה שהיא אחת, רק [אלא אם כן] כאשר הם גם כן עם אחד לגמרי" (שם, עמ' כ"ז).

המהר"ל כתב דברים דומים גם בהקשר אחר, בכתבו אודות המקילים בשתיית יין של גוים במסיבותיהם, בניגוד לפסיקה של כל הפוסקים: "עושים אלו אנשים כאילו ח"ו ישראל שהם עם אחד, מחולקים (זה מזה) בדתם ותורתם ודבר זה (היה) שבחנו ותפארנו, מה שישראל הם עם אחד בתורתם, כדכתיב: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'. ("נר מצוה", עמ' ל"א. עיי"ש שהאריך עוד). ובזה מבוארת מאד השייכות של איסור פירוד מנהגים לסרך איסור עבודה זרה, שהוא פשוט פשוט בפסוק "לא תתגודדו" ואף הרמב"ם כתב דין זה בסוף הל' ע"ז: "הרי הוא יוצא מן מה שישראל הם עם אחד, והם לאל אחד, והיציאה מן האחדות נחשב כאילו דבק בע"ז לגמרי, שהוא יוצא מן האחדות" (נתיבות עולם, ח"א עמ' קע"ב).

* * *

רוב הפוסקים המאוחרים קבעו פסיקה, שיש להמשיך בקיום מנהגי חומרה גם כאשר היחיד עובר לגור למקום שהתושבים לא נוהגים כך (ביניהם - ה"מגן אברהם", סי' תצ"ג ס"ק ב', "דדבר שאינו אלא מנהג לא אמרינן ביה 'לא תתגודדו'... "מי שנהג חומרא מפני שהיו מחמירים במקום שיצא משם - לא שייך 'לא תתגודדו'). עיקר טעמם נמצא במס' יבמות (דף י"ד, א), שם מופיעה מחלוקת אביי ורבא: "אמר אביי: כי אמרינן 'לא תתגודדו' - כגון שני בתי דינים בעיר אחת, הללו מורים כדברי ב"ש והללו מורים כדברי ב"ה... ורבא אמר: שני בתי דין בעיר אחת - לית לן בה".

הרמב"ם פסק כאביי, ונושאי כליו הקשו עליו, שהרי בזה פסק בניגוד לכללי הפסיקה שהלכה כרבא אלא אם כן ביע"ל קג"ם, ושלא כפי הנראה מסוגית הגמרא. כאמור "מגן אברהם" פוסק נגד דעת הרמב"ם בזה. ועוד מקור לשיטת המקילים לאדם לנהוג מנהג שונה מן רוב תושבי מקומו נמצא בגמ' שם (דף י"ג, ע"ב), אשר מחלקת בין איסור ממש (שם יש איסור 'לא תתגודדו') ובין מנהג (שם אין בעיית 'לא תתגודדו'). הסברה לכך היא: כאשר ישנו שינוי באיסור תורה ממש - יש בכך ערעור בקבלת מסורת התורה דור דור. מה שאין כן במנהגים שלגביהם אף לא אחד טוען שנמסרו בסיני כפי שהוא נוהג, ולכן לא

מפריע לאף אחד מה שהשני נוהג אחרת. גם בענין זה יש להעיר כי הרמב"ם פסק (בהל' עכו"ם, שציטטנו לעיל) שאף במנהגים קיים איסור של 'לא תתגודדו'.

בניגוד לדעת מגן אברהם והפוסקים הסבורים כמוהו, הרי דברי הרמ"א ברורים: "ולא ינהגו בעיר אחת מקצת מנהג זה ומקצת מנהג זה, משום 'לא תתגודדו' " (או"ח סי' תצ"ג, סעיף ג'). הרי אפילו במנהגים זה איסור. כל שכן, יש ספק איסור דאורייתא כאשר המחלוקת במנהגים היא בין אנשים בבית כנסת אחד, כדברי פוסק-בטרא, ה"משנה ברורה": "דאין נכון שבבית הכנסת אחד קצתם יניחו תפילין, וקצתם לא יניחו (בחול המועד) - משום 'לא תתגודדו' " (סי' ל"א ס"ק ז'). וכן פסק "משנה ברורה" בענין נפילת אפים (סי' קל"א, ס"ק ו').

וכאמור, כאשר יש חילוקי מנהגים במקומות שונים, בערים שונות - אין בכך שום איסור של "לא תתגודדו". במשנה במס' פסחים (דף נ' ע"א) נאמר: "ההולך ממקום שעושין (מלאכה בערב פסח) למקום שאין עושין, או ממקום שאין עושין למקום שעושין, נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם, וחומרי מקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם, מפני המחלוקת", ופרשו בגמרא (שם, נא, ב) שמדובר בהחמרה מוסווית, שלא ירגישו בו שהוא עושה אחרת ממנהגי המקום ההוא, (למשל: ייחסו את מניעת מלאכתו בערב פסח לחוסר תעסוקה בעלמא, ולא יעלו בדעתם שיש בזה ענין עם דת) כי אם לא כן, הרי השינוי עלול להביא לידי חיכוכים... וכן כתב שם הרא"ש: "ויש לאדם לילך אחר מנהג המקום שדעתו להשתקע שם, בין לקולא בין לחומרא... (ואפילו אם דעתו לחזור למקומו) נוהג כחומרי המקום שיצא משם, דוקא בצינעא שלא ישנה מפני המחלוקת, אבל בפרהסיא, לא!"

דוגמא מאלפת יש לנו בדין "יום טוב שני של גלויות": בדין בן חו"ל הנמצא בא"י, ודעתו לחזור לחו"ל פסק משנה ברורה: "צריך לעשות שני יו"ט, ומכל מקום תפילת יו"ט צריך להתפלל בביתו בצינעא" (סימן תצ"ו, ס"ק י"ג). ואע"פ שרבנו יוסף קארו הביא מנהג בדורו שהיו מארגנים מנינים מיוחדים לבני חו"ל, ובפרהסיא (שו"ת "אבקת רוכל", סי' כ"ו) - אין בזה פסיקה שטוב לעשות כך, אלא מסירת ידיעה על עובדה - שכך נהגו, כי הוא כותב שם שאין לזה מקור מוסמך בהלכה. וכמוכן, משנה ברורה פוסק כאן במפורש שמנהג זה (שנהגו בימי ר"י קארו) נוגד את דעת התורה וההלכה. וכן פסק הרב קוק, נגד בני חו"ל המארגנים לעצמם מנין להתפלל תפילת חג כאשר בא"י הוא חול ("מועדי הראי"ה", ע"פ הרב משה צבי נריה, עמ' קמד-קמה).

"משנה ברורה" ממשיך את גישתו הקבועה בנושא זה בסימן ס"ה (ס"ק ט'), שכל הנכנס לבית כנסת, ורואה שהצבור אומרים קטע תפילה כגון "עלינו לשבח" או "אשרי" או קריאת שמע - קורא עמהם, "שכן דרך ארץ! וכן כתב "שערי תשובה" (סימן קל"א ס"ק ב'): "בשעה שהציבור נופלים ("תחנון") אף שהוא לא התפלל עמהם - צריך לעשות נפילת אפים עם הצבור, ולכסות עצמו בטלית, כמו שעושין הצבור, אף שהוא אינו אומר נפילת אפים".

יתרה מזאת, בשו"ת "חכם צבי" (סי' קס"ז) נפסק, שבני חו"ל הבאים לבקר בא"י, ואפילו שדעתם לחזור לחו"ל - אין להם לשנות ממנהג בני א"י אפילו באיסורי מלאכות.

ומאמר חז"ל "מנהג אבותיכם בידיכם" (ביצה דף ד', ע"ב) פרושו: "כל עוד אתם במקומכם", אבל אין כוחו יפה להפגין היבדלות ושינוי מן הצבור אשר לתוכו נקלעו אותם היחידים. הרב טיקוצ'ינסקי (בספרו "עיר הקודש והמקדש", ח"ג, עמ' רנ"ה-רס"א) מציין שכך נוטה גם דעת בעל התניא בשו"ע שלו, וכן דעתו של הגאון הנודע הרב שמואל סלנט, שהיה רבה של ירושלים. וכן נפסק בשו"ת "יביע אומר" (חלק ו', סימן מ') לגבי בחורים רווקים.

לאחר שראינו את כל המקורות הנ"ל, מכירים לנו את הערך הגדול של ההזדהות עם מנהג הצבור לשם נקלע היחיד, והפגם הגדול וחשש האיסור, שעובר עליו מי שמחמיר ומפגין שוני מהם בגלל מנהג אבותיו. וכן כתב בעל שו"ת "חוות יאיר" (סימן קכ"ו): "... והכי משמע לשון ריב"ש, שהמקום גורם ולא יחס אבות ... מצד דעל הרוב, דור הולך ודור בא, והק"ק (=קהילת קודש) קיימת... והרי בזה יש בכל קהל ועדה שמשאין בניהם ובנותיהם רובם לקהילות אחרות. והנה בקהילתינו הקדושה, שעוד היום מתענים גזרות תתנ"ו וק"ט, וקרוב לודאי אחד מאותו הדור לא נשאר מזרעו דר בק"ק... ונ"ל סברא זו מוכרחת אפילו להקל... די"ל דמעיקרא דעתייהו לא היה רק על הדריים שם".

בענין העדות השונות (ספרדים ואשכנזים) שישנן בא"י, ידועה האנדרלמוסיה השוררת כעת בענין כל מיני מנהגים ממנהגי הדורות הראשונים ועוד אלו שמתסדים ונוספים בדורות האחרונים, ע"י כל מיני אישים: וראוי להתבונן בדברי הרב יוסף קארו זצ"ל, בשו"ת "אבקת רוכל" (סימן רי"ב), שם קבע: "אע"פ שרבים הם הבאים ממקום שנוהגים מנהג אחד, בטלים הם לגבי מרובים מהם שנהגו מנהג אחר. כל שכן, אם קדמה קביעותם במקום ההוא... ובנידון שלפנינו... הספרדים היו מרובים על האשכנזים, והיה לאשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים בין להקל בין להחמיר. הגם כי אח"כ באו עוד אשכנזים אחרים וניתוספו על הראשונים, לעולם הספרדים מרובים, ואפילו אם היו מתרבים האשכנזים על הספרדים - צריכים האשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים, לפי שהאשכנזים הראשונים שבאו בטלו לגבי הספרדים ההם, והיו צריכים לנהוג כמנהגם".

ראוי לציין כאן כי הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל סבור שאין חשש איסור "לא תתגודדו" כאשר הספרדים פורשים מבני יישובם האשכנזים ונוהגים כמנהג אבותיהם, בניגוד למנהג המקום (שו"ת יביע אומר ח"ד עמ' שע"ג, ח"ה יור"ד סי' ג: שו"ת יחווה דעת ח"ד סי' ל"ו). זאת מחמת שתי סיבות עיקריות. ראשית כי הרמב"ם סותר את עצמו. אמנם ב"משנה תורה" בסוף הל' ע"ז משמע שדרשת חז"ל (יבמות יג, ב) הוא דרוש גמור מדאורייתא. אבל ב"ספר המצוות" (לאוין, מה) משמע שהוא רק אסמכתא. אבל יש להקשות נגד דבריו, הרי "משנה תורה" הוא בתרא, והרבה יותר סמכותי הלכה למעשה מן "ספר המצוות". ולמה לא חשש לאיסור דאורייתא? והנה מהר"ל (גור אריה, דברים יד, א) כתב שהיא דרשה גמורה דאורייתא, וכן כתב הנצי"ב ב"העמק דבר" שם עיי"ש נימוקיו. ועוד מסתמך הרב עובדיה יוסף על סברת כת הקודמים, שמכיון שיש ב' קהילות שונות, הרי זה כבתי דינים שונים, ואז זה מותר בלי חשש "לא תתגודדו". זה תמוה, כי

היום בא"י אין שחיטה נפרדת לאשכנזים וספרדים וכולם אוכלים מאותם האטלזים. וכן אין קבורה נפרדת, והרי כולם מתערבבים בבתי הקברות. ואין בכלל בתי דין נפרדים כמו שהיה פעם במצרים ובטורקיה. והיאך נתיר איסור דאורייתא מחמת סברות כאלו?
מענין הדבר, שבעניננו כך כתב גם בעל "חיי אדם" בספרו "שערי צדק" ("שער משפטי הארץ", פרק י"א, קטע כ"ה): "לכתחילה, ודאי ראוי שגם האשכנזים יתפללו בנוסח של הספרדים, משום 'בל תגודדו'. ועוד הוסיף שם ב"בינת אדם" (סוף קטע ח'):
"ארץ ישראל - אתריה דרמב"ם היא".

אבל בכל זאת נהגו כל הקהילות בזמנינו כדעת "פאת השולחן" (סימן ג', ס"ק ל"א) שאין שום איסור לבסס וליסד בית כנסת אשכנזי, ומותר לנהוג בניגוד לרוב הספרדי שבארץ. אבל לכל הדעות, בבית כנסת אחד - לכאורה, האיסור במקומו עומד! ופסק הרב משה פיינשטיין בשו"ת "אגרות משה" (חושן משפט ח"א, עמ' קצ"ה) שאין לשנות מנוסח הקדושה שאומר קהל המתפללים, ואפילו בלחש גמור, זה אסור. אמנם בנוסח תפילת שמונה עשרה מותר לאדם להחזיק במנהג אבותיו, כיון שאין שום אדם אחר שומע או יודע מזה, אבל בפסוקי דזמרה - אסור לשנות ממנהג אותו הקהל שמסביבו (וכן כתב שם בעמ' רצ"ה). וכן מפורש בדברי ר"ח וולוז'ין ("כתר ראש", קטע ל"ז), שיש ללכת תמיד לפי מנהג רוב המתפללים שם. (ונ"ל שהוא הדין ג"כ בענין מבטא האותיות, ששליח צבור שקשה לו לשנות את הרגלו - לא יוכל לעבור שם לפני התיבה, מפני שבדבר זה הוא מפריע לרוב צבור המתפללים).

מובא ב"תוספת מעשה רב" (ב"סידור הגר"א" המורחב, עמ' 532): "שמעתי מהרב יעקב כהנא (חתן בנו של הגר"א), ששמע הדברים יוצאים מפי אדמו"ר החסיד, לוא (=הלוואי) יתן ה' שאזכה לשבת בארץ הקודש, וכדאי הוא לי. שאפטר לכל הפחות ממנהג פוליש (=פולין)" עכ"ל הרי לנו מפורש, שבשינוי מקום מגורים, בודאי מותר לאדם לשנות ממנהג אבות.

ברור, כי אנו רואים כי למעשה הכריעו רוב רבני ישובי א"י שאין בזה איסור "לא תגודדו" כאשר ישנם בתי כנסת נפרדים לכל עדה. אבל נראה לי שאילו הלכנו בנתיב שהתוו לנו הרמב"ם, הרמ"א, ר' יוסף קארו וה"משנה ברורה" (שצוטטו דבריהם לעיל), אזי היינו יוצרים אחרות בעמנו ונמנעים מפירוד הלבבות. אנו יודעים על הרגשות קיפוח, ואפילו על הימנעות הנישואין אלו באלו במדה די נרחבת, לצערנו. ועוד, אילו בטלנו את המחיצות של המנהגים השונים אזי גם החילונים לא היו שומעים מאתנו בלבולי קולות של חילוקי דעות, אלא קול אחיד, צלול ומשכנע. וכדברי "אבות דרבי נתן" (סוף פרק א'): "טוב עשרה טפחים - ועומד, ממאה אמות - ונופל". כל התוספות ותוספי התוספות של מנהגים שונים ומגוונים, גרמו להתשת כוחנו הצבורי (וכדברי המהר"ל דלעיל).

כמה יפים הם דברי חז"ל על כך שדעתו של אדם צריכה להיות מעורבת עם הבריות. "לא יהא אדם ער בין הישנים - ולא ישן בין הערים, לא בוכה בין השוחקים - ולא שוחק

בין הבוכים. לא יושב בין העומדים - ולא עומד בין היושבים. לא קורא (מקרא) בין השונים (משנה) - ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר: אל ישנה אדם ממנהג הבריות" (מסכת דרך ארץ זוטא, פרק ה'). המלאכים אכלו אצל אברהם אבינו ומשה רבנו לא אכל כשהיה ברקיע, "עלת לקרתא - הלך בנימוסא" (בראשית רבה מ"ח, ט"ז וכן שמות רבה מ"ז, ו'). התרגלנו לתרבות המערבית, ולכן אנו מרבים להפגין את האינדיבידואליות שלנו ולתבוע את זכותנו הדמוקרטית להביע את אישיותנו המיוחדת. אבל אין זו דעת התורה. כבוד שמים יתרבה וימנעו חיכוכים זה בזה, וחשדות של יוהרא, רק כאשר ננהג כולנו מנהג אחיד. קשה לנו מאד להחזיר את גלגל חיינו לאחור, ולבטל עשרות ומאות מיני חיץ שהשתרבבו בינותינו (בחיפוי "הכשר" של "מנהג אבות"). אבל צופים אנו לקבל סייעתא דשמיא, השגחה כוללת, לקראת עתידנו הזוהר, כדברי הנביא ירמיהו (ל"ב, פסוקים ל"ח-ל"ט): "והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלוהים, ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים לטוב להם ולבניהם אחריהם". אזי תבוטל כל הכתיות, כל ה"חצרות" ומנהגי עיירות הו"ל, ונחזור להיות "גוי אחד בארץ", וכדברי ה"זוהר" (ח"ג דף צ"ג ע"ב). דבר זה שייך אך ורק בארץ ישראל במהרה בימינו. ❧